

MÜTAREKE DÖNEMİNDE İSTANBUL'DAKİ RUS MÜLTECİLERİN YAŞAMI*

Doç. Dr. Tülay Alim BARAN**

ÖZET

İşgalden sonra İstanbul'un yoğun bir nüfus hareketliliğine sahne olduğu gözlenmektedir. Bu nüfus hareketliliğini yaratan faktörlerden birisi terhis edilen askerlerin kente geri dönmesi, bir diğeri ise mültecilerdir.

Mütareke İstanbul'u, bir taraftan işgali ve onun uzantısı olan siyasi ve askeri gelişmeleri, bir taraftan ise İstanbul halkının pek karışmadığı bir "öteki"dünyayı yaşamaktadır. Bu öteki dünya içerisinde bizi ilgilendiren Rus mülteciler, sadece İstanbul'un sosyal hayatına getirdikleri yeniliklerle değil, aynı zamanda Çarlık döneminde sahip oldukları zenginliği terk edip gelmek zorunda kalmaları ve dolayısıyla karşı karşıya kaldıkları sefaletle de dikkat çekmektedirler. Bir dönem İstanbul'da etkili olan bu göçmenler bir süre sonra çoğunluk itibariyle Türkiye'den ayrılmışlarsa da, etkileri o denli çabuk uzaklaşmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Beyaz Ruslar, Mülteciler, Mondros Mütarekesi, İstanbul, Sosyal Yaşam

THE LIFE OF THE RUSSIAN REFUGEES IN ISTANBUL DURING THE PERIOD OF THE ARMISTICE

ABSTRACT

In the aftermath of the occupation, Istanbul became a scene of complex population movements. If one of the factors that led this kind of mobility was the return of discharged soldiers, the other factor was the refugees.

As already seen, in the Armistice Istanbul, on the one side was the occupation and the political and military developments related with it. On the other side, however, existed another world, which the people of Istanbul were only marginally inserted in. In this "other" world, the Russians, who we are interested in, deserve attention not only due to the

* Konuyu hazırladığım sırada Rusların Türkiye'ye şükranlarını da dile getirdikleri ve metin içerisinde anacağımız Spassibo kitabı başta olmak üzere çok sayıda artık ulaşılması zor olan kaynağa ulaşmamı sağlayan ve görsel malzeme açısından da yardımlarını esirgemeyen sayın Behzat Üsdiken'e büyük teşekkür borçluyum.

** Yeditepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

novel ways of life that they have introduced to the social life of Istanbul. At the same time, the degree of poverty that they came face to face as a result of coming to Istanbul, compared with the wealth they had in Czarist Russia is most noteworthy. Finally, although these refugees were influential in Istanbul during the 1920s and 1930s, they eventually left Turkey and could not settled in the country.

Key Words: White Russian, Refugees, Mudros Armistice, Istanbul, Social Life

GİRİŞ: MÜTAREKE İSTANBUL’U

Mondros Mütarekesi, Osmanlı İmparatorluğu’na Birinci Dünya Savaşı’nı sona erdiren bir anlaşma olmanın ötesinde, ancak yaşandıkça görülebilecek olaylara gebe belirsizliklere de işaret eder. Mütarekeden ne anlaşıldığının ve nasıl uygulanacağını görmek uzun sürmez. İlk işaretler Mondros Mütarekesi ile birlikte İstanbul’da yerleşmeye başlayan iyimserliğin yanıltıcı olduğuna dair izler taşımaktadır. Siyasi gelişmeler ve sosyal hareketlilik ile birlikte payitahtın dokusunda önemli değişiklikler gözlenmeye başlanacaktır.

2 Kasım 1918’de Enver, Cemal ve Talat Paşa ile Dr.Nazım ve Dr. Bahaddin Şakir gibi ittihatçıların yurt dışına çıkması ile bir dönem kapanmıştır. Sadrazam Talat Paşa, 8 Ekim 1918 tarihinde istifa etmiş ve yerine Ahmet İzzet Paşa Hükümeti kurulmuştur. Böylece İttihat ve Terakki hakimiyeti sona ermiş ve kısa bir görüşme döneminin ardından da Mondros Mütarekesi imzalanmıştır.¹

Çok sayıda romana konu olacak olan İşgal dönemi, İtilaf Devletlerinin 13 Kasım 1918’de donanmaları ile İstanbul’a ayak basmasının ardından başlamıştır.² Süleyman Nazif’in meşhur “Kara Bir Gün” başlıklı yazısına konu olan Fransız Generali Franchet d’Esperey’in Beyoğlu’na doğru yürüyüşü ile birlikte İngiltere, Lloyd George’nin 17 Aralık 1917’de Avam Kamarası’nda yaptığı konuşmada dile getirdiği üzere İstanbul’a hak ettiği ce-

¹ Kemal Beydilli, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Çöküşü” İmparatorluktan Ulus Devlete Türk İnkılap Tarihi, (Ed Cemil Öztürk) Ankara 2005, s 100.

² İşgal İstanbul’unu işleyen romanlar konusunda bkz Mehmet Törenek, Türk Romanında İşgal İstanbulu, İstanbul 2002, Aytekin Yakar, Türk Romanında Milli Mücadele, Ankara 1973.

zayı vermeye hazırdır. Söz konusu konuşmasında Lloyd George; “Bize diyorlar ki Türkiye ile, tamamıyla Türk olmayan toprakları kendisinden almak suretiyle niçin sulh akd etmiyorsunuz? İyi, fakat İstanbul ve Boğazlar ne olacak? Bu kapılar açık olsaydı, harb ve ticaret gemilerimiz buradan serbestçe geçebilseydi dünya harbi iki sene kısalmış olacaktı. Bu kapılar bir ihanet neticesi olarak kapatılmıştır”demektedir.³

16 Mart 1920’de resmen işgal edilen İstanbul, siyasi gelişmelerin alabildiğince yaşandığı bir kent olarak karşımıza çıkarken, aynı zamanda işgal ile birlikte kentin dokusuna dahil olan unsurlar, savaşın harap ettiği yerlerden başlayan iç göçler ve çalışma konumuzu oluşturan Rusya’dan gelen mültecilerin yarattığı dış göçler nedeni ile de bir anlamda sosyal bir işgal yaşamaya başlamıştır. İstanbul’un bu nedenle yoğun bir nüfus hareketliliğine sahne olduğu gözlenmektedir. Bu nüfus hareketliliğini yaratan faktörlerden birisi terhis edilen askerlerin kente geri dönmesi, bir diğeri ise mültecilerdir.

Büyük bir hareketlilik yaşayan İstanbul şehrinin nüfusu 1914 yılında Kemal Karpat tarafından 560,434’ü müslüman olmak üzere toplam 909,978 kişi olarak verilmektedir. 1914-1916 yılları arasında ise bu nüfus 1,600,000 kişiye ulaşmıştır.⁴ C. Claflin Davis’in verdiği bilgilere göre ise 1920 yılında İstanbul’da 50.000 Müslüman, 40.000 Rus ve 4.000 Rum ve Ermeni olduğu tahmin edilmektedir.⁵

Bilge Criss ise 1921’e kadar olan göç dalgalarının ardından İstanbul’da kalan Türk sığınmacıların sayısının 65.000, Rus sığınmacıların sayısının ise 65-90.000 arasında olduğunu ifade etmektedir.⁶

İstanbul’un Avrupa tarafında yer alan Pera ve Galata, yabancıların elçilik binaları ve evlerinin bulunduğu yer olup, konumuzu oluşturan Rus mültecilerin de çoğunlukla yaşadıkları bölgedir. Solita Solano, 1922 yılındaki Pera’yı tanımlarken; sokaklarının dolandırıcılar, müttefik askerleri, mülteciler, yardım görevlileri, seyyar satıcılar, dilenciler, maceraperestler ve az sayıda turistle dolu olduğunu, yaklaşık 400 kişi ile Amerika’nın en büyük sakin durumunda bulunduğunu ve Rus mülteciler, İngiliz, Fransız ve İtalyan

³ Galip Kemali Söylemezoğlu, **Yok Edilmek İstenen Millet**, İstanbul 2001, s. 21.

⁴ Kemal H.Karpat, *Ottoman Population 1830-1914*, The University of Wisconsin Press 1985, s. 103, 170-171.

⁵ C.Claflin Davis”İstanbul’da Mültecilerin Durumu”**İstanbul 1920**,(Editör Clarence Richard Johnson M.A) İstanbul 1995, s. 178.

⁶ Bilge Criss, **İşgal Altında İstanbul**, İstanbul 1994, s. 51.

askerleri ile donanma subayları, Amerikalı gemiciler, Çin, Japon ve İranlı tüccarlar ile şehrin dolup taşıdığını ifade eder.⁷

İstanbul sokakları her ırktan, her milletten insanın dolaştığı asker ve sivil bir kalabalığı yaşamaya başlamıştır. Stefanos Yerasimos bu tabloyu şöyle tasvir ediyor: "...İngiliz, Fransız, İtalyan, Yunan her renkten üniforma, değişik türleri ile birbirine karışıyordu; koca kırmızı fesli ve beyaz maşlaklı Afrikalı sipahiler, başları türbanlı Hintli askerler, zift gibi kapkara Senegalliler, koyu renk eteklikli sarışın İskoçyalılar, tüylerle süslü geniş başlıklı İtalyan piyadeler, deniz mavisi üniformalı geniş Napolyon şapkalı İtalyan jandarmalar, Yunan efsun askerleri, geniş külot pantolonları ve botlarıyla Giritli jandarmalar, Çarın ordularına mensup her soydan Rus subayı; bu sonuncular paçavralar içindeydiler, ama çok mağrurdular;. göğüsleri madalya doluydu, pantolonlarında ise delikler vardı."⁸

Büyük kentlerde çoğunlukla savaşa ve savaş sonrası dönemin koşullarına bağlı olarak ortaya çıkan yığılma, asayiş ve mesken sıkıntısı gibi yerel birimleri ciddi anlamda sıkıntıya sokacak bir dizi sosyal soruna yol açar. Artan nüfus nedeni ile ortaya çıkan mesken buhranı, kiraların yükselmesi ve genel olarak hayat pahalılığını beraberinde getirir.

İstanbul'da bu yıllarda hayat pahalılığını ve kira artışlarını yaratan faktörlerden birisi olarak yangınların ortaya çıkardığı mesken buhranı gösterilse de aslında, şehrin nüfusuna eklenen mültecilerin ve yabancıların buna neden olduğu fikri daha ağır basmaktadır.⁹

İstanbul'un mütareke sonrasındaki görünümünde mültecilere bağlı olarak ortaya çıkan hayat pahalılığı önemli bir yer tutmaktadır. Vedat Eldem Mütareke İstanbul'unun profilini çizerken bu konuda şu açıklamayı yapıyor: "Mütarekenin imzalandığı tarihte, memlekette iktisadi durum pek vahim bir hal almıştı. Yiyecek ve giyecek stokları tükenmiş, ithal yolları kapanmış, gayet kötü şartlar altında idrak edilen mahsul, harpten önceki miktarının yarısına düşmüştü. Müstahsil mahsulünü satmaktan sakındığı için şehirlere sevkiyat durmuş gibi idi. İaşe teşkilatının depo ve ambarları boşalmıştı. Halka ekmek yerine verilen 100 dirhem (320 gr) arpa, yulaf ve

⁷ Solita Solano, "Constantinople Today", *The National Geographic Magazine*, XLI/6 (Haziran 1922) s. 647, 650, 655.

⁸ Helena ve Stefanos Yerasimos "Yitik Bir Kentin Düşleri ve Kâbusları", *İstanbul 1914-1923*, İstanbul 1997, s. 136.

⁹ Solita Solano, a.g.m., s. 661.

bakla ile karışık mamul, miktarca az olduğu gibi lezzetsiz ve gıda kıymeti bakımından kifayetsizdi. Bir taraftan iâşe tevziindeki başarısızlık ve usulsüzlükler, diğer taraftan gayrimeşru yollardan sağlanan kazançlar karşısında yaygın bir hal alan sefalet, halkı bezdirmiş ve maneviyatını bozmuştu. Ruslar tarafından istila edilen Doğu vilayetlerinden hicret eden bir milyona yakın ahali,yollarda büyük zayıat vererek Batıya sığınmış ve orada tufoylu bir hayat sürmeye başlamıştı. Bütün bunlara yer yer çetelerin yaptığı akınlar ilave olunursa, durumun vehameti hakkında bir fikir edinilmiş olur. İstanbul'da 1918 yılının Ekim ayında hayat pahalılığı, Düyun-i Umumiye'nin endeksine göre harpten evvelkinin 15 misline, tevzi fiyatları esas alındığı takdirde 7-8 misline yükselmişti".¹⁰

İstanbul 'da mütareke yıllarında ortaya çıkan kira artışına karşı yoğunlaşan tepkiler, yasal alanda mücadele vermek üzere "Bosphore" adlı bir cemiyetin oluşturulmasına dek varmıştır. Devlete dilekçe vererek mal sahiplerinin vicdansızlığından halkı korumak için ne tür önlemlerin alınacağını soran cemiyet üyeleri, İstanbul'da bulunan mültecilerin bu yüksek kiralara ödeme konusundaki hevesine bir anlam veremediklerini söylemektedirler. Herkesin yaşamak isteyeceği bir yer olan Pera'da yoğunlaşan nüfus, İstanbul'u bir mülteci dolandırıcısı haline getirmekle suçlanmaktadır. Buna önlem olarak ise Rusların kış aylarından önce kısmen veya tamamen ülkelelerine geri gönderilmesi tek çözüm olarak ileri sürülmektedir.¹¹

İstanbul'un mütareke sonrasındaki genel tablosu içerisinde kısaca değindiğimiz siyasal çalkantılar ve ekonomik bunalımın yanı sıra, kültürel yaşamda da yeni görüntüler ortaya çıkmaya başlamıştır. Zafer Toprak İstanbul 1920 isimli kitaba yazdığı önsözde bu konu ile ilgili olarak şunları söylüyor:"...İşgal güçleri belirli tüketim örüntülerini özendirirken, yoksul halk güç koşullar altında yaşamını sürdürebiliyor. İstanbul'un yoksulları kent sekencesiyle sınırlı kalmıyor. Rus göçmenlerle birlikte sefalet giderek yayılıyor. Sefahat ile sefalet İstanbul'da buluşuyor".¹² İstanbul'un eğlence hayatı içerisinde Kahvehaneler, Birahaneler, Meyhaneler ve Barlar önemli bir yer edinmiş görünmektedir. Kentin hemen her sokağında yer alan Türkler, Arnavutlar, Rumlar,Yahudiler ve Ermeniler tarafından işletilen kahvehaneler, kentte veya köyde bütün erkeklerin toplandığı sosyal merkezlerdir.

¹⁰ Vedat Eldem, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, Ankara 1994, s. 130-131.

¹¹ "Exorbitant Rents in Constantinople", **The Orient**,7/41(8 September 1920) s. 408.

¹² **İstanbul 1920**, s. x,xi.

Suriçi ve Boğaziçi köylerinde bulunan ve çoğu zaman orkestranın bulunduğu saygın birahanelere rastlanabildiği gibi, Pera ve Galata'da kalitesiz dans gösterilerinin yapıldığı birahanelere de rastlanabiliyordu.¹³

İstanbul'un barlarına ek olarak bu yıllardaki lokantaları da oldukça önemlidir. Anacağımız lokantalar içerisinde çalışma konumuzu oluşturan Beyaz Ruslar tarafından açılmış olanlar çoğunluktadır. İstanbul'un eğlence kültürü üzerindeki etkilerine ek olarak bu yıllarda mülteciler yemek kültürü üzerinde de yadsınamaz bir etki yaratmışlardır. Rejans, Türkuaz, Ayaspaşa Rus Lokantası¹⁴Garden Bar¹⁵Maxım, Moscovite, George Carpitch, Medved, Rose-Noire, Splendid, Cherezade, Novotny Otel ve Lokantası, Kievski, Kit-Kat Bar ve Restoran, Dulber Restaurant De Caucasie-Dulber Café, Sarmatov, Dore¹⁶ Petrograd¹⁷ Nisuz ve Ankara Pastanesi¹⁸İngiliz ve Fransız askerlerinin çiçek satan Rus kızlarına sataşması nedeni ile buraya sığınmaları sonucunda oluşan Çiçek Pasajı¹⁹ gibi çok sayıda gerek dönemi içerisinde etkili olmuş, gerekse daha sonraki yıllarda ve hatta günümüze kadar gelerek iz bırakmış olan çok sayıda lokanta ve bar İstanbul'un hayatına renk katmıştır.

İstanbul'un mütareke sonrasındaki temel sorunlarından birisi eğlence hayatına bağlı olarak gelişen fuhuştur. İkisi Pera'da biri Galata'da olmak üzere İstanbul'un üç genelev mahallesinde 1920 yılında 2171 kayıtlı fahişenin çalıştığı görülüyorsa da kayıtsız olanlarla birlikte bu sayı 4.000-4.500'e çıkmaktadır. Sağlık koşulları nedeni ile zaman zaman müttefik askerlerine ve denizcilere kapatılması gündeme gelen bu evler, aynı zamanda şarap, rakı, bira ve şampanyanın yanı sıra uyuşturucu kullanımı nedeni ile de dikkat çekmektedir.²⁰ Kayıtlı 2171 fahişenin 1367'si Hıristiyan ve Musevi,804'ü ise Müslüman'dır. Sıhhiye Heyeti'ne göre İstanbul'da bu

¹³ G.Gilbert Deaver,"Eğlence"İstanbul 1920, s. 225-226.

¹⁴ Behzat Üsdiken,"Eski Beyoğlu'nda Restaurant,Birahane,Bar,Gazino ve Meyhaneler-II"Toplumsal Tarih,4/1(1994)s. 43-47.

¹⁵ Tepebaşı Kışık Bahçesi denilen yerde ilk kez açılan Gardenbar,başlangıçta bir bar olmasına rağmen sonradan her akşam 10-12 arası program yapan bir yere dönüşmüştür. Bu dönüşüm ise Gardenbar'a Beyaz Rusların armağanıdır. Dünyaca ünlü Rus balet sanatçılarının gösteri yaptığı bu yer,daha çok gösterinin ardından Rus kızları ile dans etme olanağı bulmaları nedeni ile Türk erkekleri için oldukça önemli idi. Bkz Fikret Adil,Gardenbar Geceleri,İstanbul 1993, s. 10,12-13.

¹⁶ Behzat Üsdiken,Pera'dan Beyoğlu'na 1840-1955,İstanbul 1999, s. 95-100.

¹⁷ Vedia Dökmeci,Hale Çıracı,Tarihsel Gelişim Sürecinde Beyoğlu,İstanbul 1990, s. 53.

¹⁸ Salah Birsal,Ah Beyoğlu Vah Beyoğlu,İstanbul 1981, s. 62,121.

¹⁹ Philip Mansel,Constantinople,London 1995, s. 399.

²⁰ Charles Trowbridge Riggs"Yetişkinlerde Suç"İstanbul 1920, s. 306-307, 312. İstanbul'un fuhuş hayatı konusunda Bkz Ahmet Rasim, Dünkü İstanbul'da Hovardalık Fuhuş-ı Atik,İstanbul 1987.

yıllarda fahişe sayısı hızla artmaktadır. Galata'da çalışanların çoğunu Rumlar oluştururken, onları Rus'lar izlemektedir. Ayrıca Avusturyalı, Romen, İtalyan, İspanyol, Bulgar, Sırp, Amerikan, Fransız, Alman ve zenci fahişelere de Galata'da rastlanmaktadır.²¹

Kısaca tablosunu çizmeye çalıştığımız Mütareke İstanbul'u, görüldüğü üzere bir taraftan işgali ve onun uzantısı olan siyasi ve askeri gelişmeleri, bir taraftan ise İstanbul halkının pek karışmadığı bir "öteki" dünyayı yaşamaktadır. Bu öteki dünya içerisinde bizi ilgilendiren Rus mülteciler, sadece İstanbul'un sosyal hayatına getirdikleri yeniliklerle değil, aynı zamanda Çarlık döneminde sahip oldukları zenginliği terk edip gelmek zorunda kalmaları ve dolayısıyla karşı karşıya kaldıkları sefaletle de dikkat çekmektedirler. Bir dönem İstanbul'da etkili olan bu göçmenler bir süre sonra çoğunluk itibariyle Türkiye'den ayrılmışlarsa da, etkileri o denli çabuk uzaklaşmamıştır. Bu çalışma daha çok Rus göçmenlerin sosyal hayat üzerinde yarattıkları etki ve bu nedenle bir magazin malzemesi olmalarının ötesinde göçmelerindeki siyasi sebepleri de ortaya koyma ümidindedir.

RUSYA'DA İÇ SAVAŞ VE BUNA BAĞLI GÖÇLER

Rusya, etkisi yıllar boyu devam edecek olan rejim değişikliğini Ekim 1917'de Lenin'in iktidarı ele alması ile birlikte gerçekleştirdi. Ardından Rusya'da mülkiyetin kaldırılması ile yeni bir iktisadi sistem kurulmaya başlandı. Rejim eski siyasi partileri ortadan kaldırdı ve son Çar II. Nikolay ile ailesi 16/17 Temmuz 1918 gecesi öldürüldü.²²

Birinci Dünya Savaşı'na İtilaf Devletleri bloku içerisinde katılan Sovyet kuvvetleri, 1917 Kasımında Ukrayna'ya girmiş ancak başarıları kısa olmuştu. 3 Mart 1918 tarihinde imzalanan Brest- Litovsk Anlaşması ile savaştan çekildiler.²³ Eski düzenin işlevini kaybetmesi ile birlikte ülke olağanüstü güçlüklerle karşı karşıya kalmaya başladı. Gerek sosyalistler ve gerekse sosyalist olmayanlar sorunların nasıl çözümleneceği konusunda

²¹ Zafer Toprak, "İstanbul'da Fuhuş ve Zührevi Hastalıklar 1914-1933", **Tarih ve Toplum**, Sayı 39(1987) s. 166.

²² Coşkun Üçok, **Siyasi Tarih Dersleri**, Ankara 1951, s. 364-365.

²³ Robert Service, **The Russian Revolution 1900-1927**, New York 1999, s. 63. Rus Devrimi konusunda bkz. Max Weber, **The Russian Revolutions**, (Translated and edited by Gordon C Wells ve Peter Baehr), Cambridge 1997. Leon Trotsky, **The Russian Revolution**, Garden City 1959. **History of The October Revolution**, (Editors P.N.Sobolev, Y.G Gimpelson, G.A. Trukan), Moskow Progress Publishers 1966. Vladimir Ilich Lenin, **Nisan Tezleri ve Ekim Devrimi 1870-1924** (Çeviren M.Ardos) Ankara 1979.

bölündüler. Kısa bir süre sonra sorunlara çözüm öneren ve rekabet eden düzinelerce görüşten Bolşevikler ve Karşı Devrimciler iki ciddi iddia sahibi olarak geriye kaldı. Beyazlar ve Kızıklar ülkede işlevsel bir yönetimin nasıl sağlanacağı, yiyecek ihtiyacının giderilmesi ve anarşinin üstesinden nasıl gelineceği konularında problemlerle karşı karşıya idiler.²⁴

Sosyalist Devrimciler, Brest- Litovsk Anlaşması'ndan sonra hükümetten çekilerek muhalefete geçmişlerdir. Moskova ve Petersburg'daki terör eylemleriyle Bolşevik yönetimini tedirgin eden bu grubun yanı sıra, Bolşevikler için diğer tehlike, Çarlık yönetiminin sivil ve askeri bürokrat ve politikacıları ile büyük toprak sahipleri ve Kazaklar, Tatarlar gibi kimi ulusların kuvvetlerinden oluşan "Beyaz Ordu"ya da "Gönüllü Ordu" idi.²⁵

Tarihçiler "Beyazlar"ı çeşitli şekillerde tanımlamakla beraber, bu terim 1918'in sonlarından itibaren anti-bolşevik güçleri ve askeri organizasyonu ifade etmektedir denilebilir.²⁶ Rusya'nın güney ve güneydoğu taşrasında büyük baskı yaratabilen Beyaz Ordu kuvvetlerinin, Urallar'ın batısında Volga üzerindeki Samara şehri ve Uralların ötesindeki Omsk şehri olmak üzere iki merkezleri vardı²⁷1919 yazında General Alekseev'in ölümü üzerine Gönüllü Ordu'ya komuta eden Denikin Ukrayna'yı işgal etti ve Orel'e ulaştı.²⁸Amiral Alexander Kolçak tarafından Sibiry'a da bulunan diğer Beyaz Ordu, Kızıkların baskısı ile Sibiry'a içlerine doğru geri çekilmek zorunda kaldı. Onların içlerine düştükleri bu kötü durum, Kızıl Ordu'ya Denikin'in arkasını sarmak için fırsat yarattı. General Nikolai Iudenich'in komutası altında bulunan bir diğer Beyaz Ordu, Estonya'dan Petrograt'a doğru harekete geçti ancak, ciddi bir tehlike yaratamayan bu ordu kolaylıkla ezildi. Kolçak yakalandı ve daha sonra idam edildi. Denikin ise komutayı General Pavel Wrangel'e devretti.²⁹

²⁴ Peter Kenez, **A History of the Soviet Union from the Beginning to the End**, Cambridge University Press 1999, s. 33-34.

²⁵ Uygur Kocabaşoğlu-Metin Berge, **Bolşeviklik İhtilali ve Osmanlılar**, Ankara 1994, s. 176. Beyaz Generaller terimi önce Rusya'daki beyaz hareketin askeri liderlerini daha sonra da göçmenleri ifade etmektedir. Beyaz generaller kelimesinin kullanılmasında ortaya çıkan yaygın bir hata Kazak bölgesinin bağımsızlığı için dövmüş olmaları nedeni ile onların Kazak generaller olarak tanımlanmasıdır. Beyaz generallerden M.V.Alekseev ,L.G.Kornilov ve A.I.Denikin fakir ve işçi ailelerden olup buna karşın P.N.Wrangel eski bir aristokrat aileden gelmektedir.Bkz Vladimir I.U.Cherniaev,"The White Generals"**Critical Companion To The Russian Revolution 1914-1921**,Indiana University Press(1997), s. 206.

²⁶ Evan Mawdsley,"The White Armies",**Critical Companion ...**, s. 468.

²⁷ Uygur Kocabaşoğlu-Metin Berge,a.g.e., s. 177.

²⁸ Peter Kenez,a.g.e., s. 36.

²⁹ Robert Service,a.g.e., s. 65-66.

General Wrangel'in Kırım'da bulunan askerleri Kızıl Ordu için dikkate değer bir tehlike olmakla beraber, Kasım 1920'de Wrangel, M.V Frunze'nin komutası altındaki saldırıya karşı koyamadı ve onun yenilmesi ile birlikte Beyaz Orduların sonuncusu saf dışı kalmış oldu.³⁰

Rusya'daki iç savaşın ardından tahminen 2 veya 3 milyon mültecinin 1917- 1920 yılları arasında yurtdışına çıktığı düşünülmektedir. Rus göçmenler, Rus Diasporası veya Yurt Dışındaki Ruslar terimi, genellikle 1917 ve 1921 arasındaki sivil savaştan kaçan milyonları ifade etmektedir.³¹

Amerikan Kızıl Haç'ı 1 Kasım 1920 tarihinde 1.963.500 mültecinin varlığından söz etmektedir. 1921 yılında ise Rus göçmen sayısını tahminen 2.935.000 kişi olarak veren kaynaklar bulunmaktadır.³²

1920'de geri dönüş olarak bilinen hareket Sovyet Hükümeti tarafından desteklenmiş olmakla beraber çok az başarıya ulaşmıştır. Mültecilerin bir kısmı Avrupa'da asimile olurken, bir kısmı Amerika'ya gitmiştir. 1919 yılında Paris, Rus göçmenlerin politik merkezi olurken, Berlin kitapların yayımlandığı bir merkez halinde idi. Sofya emekli askerlerin toplandığı nokta, Prag bir bilim ve eğitim merkezi, Varşova ve İstanbul ise birer ara istasyondur.³³

Türkiye açısından Rusya'daki gelişmeler büyük öneme sahip görünmektedir. Nitekim basın, değişik haber başlıklarıyla bu konuya geniş yer vermiştir.³⁴ Hiç kuşkusuz Rusya'daki iç savaş Türkiye açısından, Beyaz Ordu'nun son komutanı General Wrangel'in askerleri ile İstanbul'a gelmesi nedeni ile ayrı bir önem ifade eder.

Kasım 1920'de 100'ün üzerinde gemiden oluşan konvoy ile Sivastopol'dan İstanbul'a doğru hareket eden Rus mültecilerin³⁵ İstanbul'a gelme

³⁰ Evan Mawdsley, "The Civil War" **Critical Companion ...**, s. 101.

³¹ Robert C. Williams, "The Emigration" **Critical Companion ...**, s. 507-508.

³² Marc Raeff, **Russia Abroad**, Oxford University Press 1990, s. 24.

³³ Robert C. Williams, a.g.m., s. 508-509.

³⁴ Rusya'daki iç savaşın İstanbul basını tarafından ilgiyle izlendiğine işaret eden çok sayıda habere rastlamak mümkün. Savaşın devamı süresince "Kızılalar ve Beyazlar" "General Wrangel'in Beyanname" (İkdam 7 Teşrin-i Evvel 1336), "Wrangel Hükümeti'nin Kudret-i Maliyesi" "Wrangel Ordusu" ve "Köylüler" "Wrangel ve Kızılalar" (İkdam 8 Teşrin-i Evvel 1336), "Rusya'da Wrangel Kıtataatı" (İkdam 19 Teşrin-i Evvel 1336), "Rus Haberleri" (İkdam 11 Teşrin-i Evvel 1336), "Ak-Kızıl Mücadelesi" (İkdam 14 Teşrin-i Evvel 1336), "Wrangel Cephesi" (İkdam 3 Teşrin-i Sani 1336), "Wrangel Ordusu Kırım'a Çekildi" (Vakit 7 Teşrin-i Sani 1336), "Wrangel Ordusunun Yeni Cephesi" (Vakit 9 Teşrin-i Sani 1336), "Wrangel Cephesinde" (Vakit 12 Teşrin-i Sani 1336) gibi sadece bir kısmını aldığımız çok sayıda başlık ile Rusya'daki durum haber yapılmıştır.

³⁵ Robert C. Williams, "The Emigration" **Critical Companion ...**, s. 507-508.

nedenleri arasında; ulaşabilecekleri en yakın ve en güvenli merkez olmasının ve maliyetin etkili olduğu görülüyor.³⁶

Paul Dumont mülteciler için İstanbul'un ne ifade ettiğine cevap olarak:"Karadeniz limanlarından yararlanarak çatışma bölgelerinden uzaklaşıp batıya yönelenler için, sultanların masalsı başkenti İstanbul ilk serap, bütün çatlaklardan sızanlar için ilk birikme kabı, bütün düşler için ilk sıçrama noktasıydı" açıklamasını yapıyor.³⁷

Bir ara istasyon durumunda olan ve iç savaşın ünlü komutanlarından Wrangel'in askerleri ve siviller ile bir süreliğine gelip yerleştiği İstanbul'da, böylece Rus mültecilerin varlığına bağlı yeni bir dönem başlamıştır. İstanbul bir süreliğine ev sahipliği yapmış olmakla beraber onlardan uzun süre etkilenmiştir.

BEYAZ RUSLAR'IN İSTANBUL'A GELİŞİ, YERLEŞTİRİLMELERİ VE İŞ EDİNMELELERİ

General Baron Wrangel ve Beyaz Ordu'nun genelkurmay heyetinden sağ kalanları taşıyan Korniloff destroyeri ile diğer göçmenleri taşıyan gemiler ve Akdeniz'de tüm Fransız Deniz Kuvvetlerinin komutanı Amiral Dumesnil'in Waldeck-Rousseau isimli bayrak gemisi ile yola çıkan göçmenlerin bir kısmı Türkiye'ye yönelmiştir.³⁸Bu yolculuğun kalabalık mülteci sayısı nedeni ile oldukça zor geçtiği anlaşılmaktadır.

İliazd "Bir Rus Fütüristi'nin Dört Vizyonu" isimli çalışmasında gemilerdeki insanları şöyle anlatıyor:"...O gemilerde askerler ayakta duruyorlardı; öyle ki ,aralarından biri uzanmak,oturmak ya da sadece dönmek isteseydi bile, bunu yapamazdı. Bu insanların kenevir halatlarla direklere bağlanmış ve orada kaderlerine terk edilmiş, aç kalarak ve boğularak ölmeye mahkûm edilmiş kişiler oldukları sanılabilirdi. Şimdi o kadar yakından geçiyorduk ki, yüzlerindeki ifadeyi ayırt edebiliyordum, görmemek için sırtımı dönmek istiyordum, ama bunu yapamıyordum, gözlerimi yere çeviremiyordum; korkuya kapılmış bir halde, günlerdir bu koşullarda yaşayan

³⁶ C.Claflin Davis,"İstanbul'da Mültecilerin Durumu",*İstanbul 1920*, s. 178.

³⁷ Paul Dumont"Beyaz Yıllar" *İstanbul 1914-1923*, s. 178.

³⁸ **Spassibo**, Babok et Fils-Galata Constantinople-1924, İkinci Bölüm s.VI. General Wrangel'in içerisinde bulunduğu Rus elçiliğine ait yat Marmara Denizi'ne demirlemiş durumda bulunuyorken gizemli bir şekilde bir süre sonra batmış ancak,Wrangel ve ailesi kazadan yara almadan kurtulmuştur. Bu konuda Bkz,Solita Solano "Constantinople Today",*The National Geographic Magazine*, XLI/6(Haziran 1922) s. 655.

işkence kurbanlarına bakmak zorundaydım ve aralarında ölmüş olanlar, henüz ölmeyi becerememiş komşularıyla aynı mekânı paylaşmaya devam ediyorlardı”.³⁹

Rus mültecilerin durumunu tasvir eden Yakup Kadri ise “Rus Hilesi” başlıklı İkdâm’daki yazısında; “Son günlerde Kırım’dan gelen muhacir yüklü vapurların manzarası, hayatta görülebilecek en müthiş, en feci, en sefil, en tüyler ürpertici şeylerden biridir. Bu vapurlardan birini boğaz içinden geçerken pek yakından görmüş bir dostum anlatıyor: Bu vapurdaki korkunç izdihamı hiç unutmuyacağım. İçerisi ne halde idi bilmiyorum fakat dışarıdan insanlar birbirine girift salkımlar halinde, geminin direklerinden, demirin zincirine kadar üst üste asılmış görünüyordular. İki taraftaki küçücük sandalların içinde laakıl ellişer altmışar kişi vardı. Kimi ancak bir kolu ile bir organa tutunmuş ve gövdesi denize sarkmış bir vaziyette durabiliyordu. Bütün bunlar insanlıktan çıkmış bir nevi pis eşya yığınları, paçavra kümeleri haline gelmiş idiler. Dünkü muazzam Rusya Çarlığının son enkazı hatırımızda, işte bu vapurların taşıdığı isimsiz, şekilsiz, elim ve hazine yığınlar suretinde kalacaktır. ...Dört günden beri vapurların içinde üst üste tıkmış, vapurların üstüne direklere, zincirlere, iplere, salkım salkım asılmış bir halde ve aç susuz bekliyorlar. Neyi? Bunu kendileri de bilmiyorlar. Zira bunların hiç birinde hatıra, emel, düşünce, korku ve ümit namına artık bir şey kalmamıştır” diyor.⁴⁰

İkdâm Gazetesi, mültecileri taşıyan gemilerin ziyaret edilerek, ihtiyaçlarının belirlendiğini ve acil önlemler alınması için girişimlerde bulunulacağını bildiriyor. İlk yapılan işlerden birisi henüz limanda demirlemiş olan gemilerin nereye sevk edileceği bilinmediği için mülteciler içerisinde bulunan yaralı askerlerin çeşitli hastahanelere gönderilmesi olmuştur.⁴¹

İstanbul’a gelen mültecilerin sayıları hakkında en sağlıklı bilgiyi General Wrangel’in verdiği düşünmekteyiz. İstanbul Üniversite Klübü tarafından 4 Ocak 1922 tarihinde öğlen yemeğine davet edilen Wrangel, Kasım 1920’de Kırım’dan 135.000 Rus mültecinin İstanbul’a geldiğini ve böylece Rusların İstanbul’daki toplam sayısının 167.000 olduğunu ve bunlardan 69.000 mültecinin Limni adası, Çatalca ve Gelibolu’daki kamplara yerleştirildiğini açıklamıştır. Yine Wrangel’in açıklamasına göre; Şehirdeki

³⁹ İliazd, “Bir Rus Fütüristin Dört Vizyonu ” **İstanbul 1914-1923**, s. 197.

⁴⁰ Yakup Kadri, “Rus Hilesi”, **İkdâm**, 19 Teşrin-i Sani 1336.

⁴¹ **İkdâm**, 19 Teşrin-i Sani 1336.

ve civardaki Fransız kamplarında 4488 kişi bulunuyordu. Bulgaristan'a 3840, Romanya'ya 2000 ve Yunanistan'a 1742 kişi gönderilmiştir. İngilizler 2000 kişiyi Tuzla kampına yerleştirirken, 400 hasta ve yaralı ile diğer 1800 kişi Rus organizasyonlarının çabaları ile korumaya alınmıştır. 12.000 kişi Rusya'ya geri dönmüş, İstanbul'da 34.000 ve Gelibolu'da ise 1922 itibariyle 2140 kişi kalmıştır. Türkiye dışında bulunanların çoğunluğu ise Balkan ülkelerinde yaşamakta idi. Mültecileri İstanbul'da yaşamlarını devam ettirebilme güçleri açısından dört gruba bölmek olası. Yaklaşık 50.000 civarında insan kendi yaşamlarını devam ettirebilecek durumda bulunmaktaydı. 9000 dolaylarında bir nüfus çalışabilecek durumda olmakla beraber iş bulamamıştır. 10.000 kadar nüfus ise destek olmaksızın yaşamlarını devam ettiremeyecek durumda görünmektedir. Hasta ve yaşlılardan oluşan 6000 kişi ile on yedi yaşın altındaki 4000 kişinin oluşturduğu grup da doğal olarak yardıma muhtaç durumdaydı.⁴²

Rus mültecilerin Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belgelerde dile getirildiği üzere Ada'ya sevk edildikleri ve içlerinde bulunan birkaç Ermeni ailesinin Beyoğlu'nda ikametlerine izin verildiği anlaşılmaktadır.⁴³ Ancak İstanbul Şehremini Vekili'nin Dahiliye Nezareti'ne yazdığı yazıda Rus Mültecilerin Büyükkada'ya ve İstanbul taraflarına yerleştirilecekleri söylenmiş olmasına rağmen müslüman mahallelerine de yerleştirildiklerinden şikâyet edilmektedir. Mütarekeden bu yana ortaya çıkan hayat pahalılığı ve İzmir muhacirleri ile büyük İzmir yangınından sonra evlerini kaybetmiş olan, Harikzede denilen insanların cami içlerinde ve yangın alanlarında yaşamaya devam ettikleri dönemde, meskenlerin Ruslara tahsis edilmesine tepki duyuluyordu. Evlerin Ruslara verilmesi bu açıdan bir haksızlık olarak görüldüğü gibi bu aynı zamanda sağlık ve iktisat açısından da onaylanmıyordu. Bu nedenle söz konusu mültecilerin uygun alanlara gönderilmesinin gerekçeleri Belediye azasından Doktor Server Kâmil Bey tarafından dile getirilmiş ve durumun Dahiliye Nezareti'ne iletilmesi doğru bulunmuştur.⁴⁴

İstanbul'da bulunan Amerikan, Ermeni, İngiliz, Fransız, Rum, Yahudi, Rus ve Türk yardım kuruluşları, gelen bu kalabalık nüfusun yerleştirilmesi açısından büyük çaba sarf etmişlerdir. Barınakların aşırı kalabalık ve yetersiz olmasına rağmen mülteciler arasında genellikle bu durumlarda sıkça

⁴² "General Wrangel At The University Club" *The Orient*, 9/1(Ocak 1922) s. 1-2.

⁴³ **Başbakanlık Osmanlı Arşivi**,(kısaca BOA) **Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Seyrüsefer Müdüriyeti Evrakı**, Dosya No: 43, Gömlek No: 18-3.

⁴⁴ **BOA,Dahiliye Nezareti,Umur-ı Mahalliye-i Vilayat Müdüriyeti Evrakı**, 86/10-1.

karşılaşılan salgın hastalıklara pek rastlanmamış, Kırım'dan gelen Tifo mikrobi ise kısa süre içerisinde yok edilmiştir. Tahta barakalara, çadırlara, çocuk yuvalarına, ucuz pansiyonlara, geçici hastahanelere, menzilhanelere ve otellere yerleştirilen Ruslar için, Rus elçiliği ücretsiz yatak sağlamış, İngiliz Yeniden İmar ve Yardım Komitesi çocuklar için 150 kişilik bir yatılı okul tahsis etmiştir. Tuzla'da ismen Fransız denetiminde olan ve 2000 kişinin yerleştirildiğini söylediğimiz Tuzla kampı daha çok İngilizlerden yardım görüyordu. Her mülteciye üç battaniye, bir sedye ve şilte verilen bu kampta haftada bir kez banyo olanağı sağlanmıştır. Fransız Kızıl Haç Örgütü Büyükdere'de kırk-altmış yataklık bir geçici hastahane ile bir nekahat evi açmıştır. Rus Beyaz Haç Örgütü'nün 250-300 kişiyi barındırdığı Ayastefanos'ta bir hastahanesi ile bir sakatlar evi var iken, Rus Kızıl Haç Örgütü'nün hastahaneleri, hemşireler ve çocuklar için birer evinin var olduğu görülmektedir.⁴⁵Amerikan Kızıl Haç'ı ve Yakın Doğu Yardım Örgütü'nün mültecilerin başlangıçtaki kötü yaşam koşullarını düzeltme konusunda çaba sarf ettiği görülmektedir. Amerikan Kızıl Haç'ı kurduğu 147 birim ile her gün yemek vermiş, onbinlerce erkek kıyafeti ile sayısız kadın ve çocuk kıyafeti sağlamış, hemşireler için bir eğitim okulu ile bir hastahaneyi teçhiz etmiştir. Yakın Doğu Yardım kuruluşu ise 5 Ermeni, 6 Rum ve çok sayıda Rus kampı açmış ve 56.000 yetim çocuk için yer bulmuştur. Harap bölgelere yiyecek desteği sağlamak da bu kuruluşun etki alanı içerisindeydi.⁴⁶ Rus göçmenleri ülkesinde konuk eden Türkiye de, özellikle Hilal-i Ahmer Cemiyeti ile yardım çalışmalarında bulunmuştur. Cemiyet, Ocak 1921-Nisan 1922 arasında Halk Çorbası kampanyası başlatmış ve Fransız Kadınlar Birliği'nden ve Cenevre Kızıl Haç'ından aldığı destekle günde 600-700 kase çorba dağıtmıştır. Bunun yanı sıra hastahane kurulması için destek vermiş ve battaniye kampanyası ile yün battaniye dağıtılmasını sağlamıştır.⁴⁷

Mülteciler için bir süreliğine başlarını sokabilecekleri kamp yaşamı hiç kuşkusuz elverişli koşulları ifade etmiyordu. Bu duruma işaret eden Amiral Dumesnil'in eşi Vera Dumesnil hatıralarında "Kamplar. Rus mülteci kampları. İyisi de var, kötüsü de. Her şey başlarındaki komutana bağlı. Şartlar her yerde aynı, tabii ki dağıtılan tayı da. Halki kampının komutanı yüzbaşı Lansonneur kendini tamamen bu zavallılara adanmış durumda, gün-

⁴⁵ C.Claflin Davis, a.g.m., s. 181-182.

⁴⁶ Solita Solano,a.g.m., s. 654-655.

⁴⁷ Jack Deleon,**Beyoğlu'nda Beyaz Ruslar**,İstanbul 1996, s. 16-17.

lük hayatlarının en ince ayrıntısına kadar, her şeyleriyle ilgileniyor. Bu kampa düşenler, Fransa'ya sonsuza dek minnettar kalacaklar. Her şeyin iyi gitmediği kamplar da var. Çevresinde zenci askerlerin nöbet tuttuğu mutsuz insanlarla dolu kamplar. Ruslara tutsak gibi davranmamalarını nasıl bekleyebiliriz ki; Dikenli teller, kapıları tutan nöbetçiler... Bazı kampların başında bulunan astsubaylar, kötü insan olmamakla beraber, yaptıkları işten bıkmış usanmışlar" açıklamasını yapıyor.⁴⁸

Mülteciler içerisinde durumu anlayıp kabullenmekte en çok zorlanacak grup olan çocuklar, sözünü ettiğimiz yardım kuruluşlarının yakın ilgisi altına alınmıştır. Amerikan yardım kuruluşlarından merkezi Pera'da bulunan Hıristiyan Kadınlar Derneği YWCA (Young Women's Christian Association) 150 yetim çocuk için büyük bir parti vermiştir.⁴⁹

İstanbul'da bulunan Rus mültecilerin çocukları için Beşiktaş'ta 150 çocuk barındıran Rus Şehirleri Birliği tarafından bir yetimhane açılmıştı. Ayrıca 110 çocuk barındıran" Rus Çocukların Amerikalı Dostları Yetimhanesi" adıyla başka bir yetimhane de bulunuyordu. Her iki yetimhanede de çocuklar için oyun salonları ve bahçeler mevcuttu.⁵⁰

Göçmenlerin psikolojisi açısından son derece önem taşıyan bir başka konu ise yakınları ile haberleşme olanağına kavuşmalarıdır. Rus elçiliğinde bir süre sonra arşiv ve istihbarat servisi oluşturulmuş ve her cumartesi kiliseden sonra burada toplanan Ruslar, ülkelerinden gelen haberleri öğrenme olanağına kavuşmuştur. ⁵¹Beyoğlu'nda kurulan haberleşme bürosuna gelen Ruslar, izini kaybettikleri akrabalarını bulmaya çalıştıkları gibi, iş ve ev başvurularını da buraya yapıyorlardı. Rus Haberleşme Bürosu 1920-1927 yılları arasında yaklaşık 300.000 ileti kurmuş ve bunun sonucunda 16.000 aile yeniden bir araya gelmiştir. Gönüllülerin çalıştığı bu büroda Türkiye'ye gelen bütün Beyaz Ruslar'ın adları ve adresleri yazılıyor ve diğer ülkelerdeki akrabalarının kimlikleri sistematik olarak dosyalanıyordu.⁵²

Rusya'dan ayrılırken yanlarında pek fazla bir şey getiremeyen göçmenler için yerleşme sürecinin arkasından, iş bulma ve hayatlarını devam ettirme kaygısı baş göstermiştir. Sepet, oyuncak yapımı, bahçıvanlık, halıcılık,

⁴⁸ Vera Dumesnil, **İşgal İstanbulu**, İstanbul 1993, s. 33.

⁴⁹ "Y.W.C.A Service Center, Pera" **The Orient** 9/19, (October 1922) s. 6.

⁵⁰ Anna Welles Brown, "İstanbul'da Yetimhaneler", **İstanbul 1920**, s. 209.

⁵¹ Philip Mansel, a.g.e., s. 398.

⁵² Jak Deleon, a.g.e., s. 19.

ayakkabıcılık, nakış, dikiş, tren vagonlarının temizlenmesi ve yeniden boyanmak üzere hazırlanması⁵³, taksi sürücülüğü, gazete, yün bebek veya ayakkabı bağı satıcılığı gibi değişik işler yapmışlardır. ⁵⁴Terzilik yaparak yaşamını kazanmaya çalışan ancak, geçmişte bu tür işler için deneyimi olmayan Rusya'nın soylu kadımları için İngiliz ve Amerikalı yardımsever kadınlar tarafından dikiş evleri açılmış, bir kısmı da mürebbiyelik ve kâhyalık yapmaya başlamıştır. ⁵⁵Work Order Department adıyla bilinen bölüm, işsiz Rusların el işlerini, aile yadigârı olan ve diğer değerli eşyalarını komisyon almaksızın satmaya çaba harcamıştır.⁵⁶ Bütün çabalara rağmen bir prensesin patrona kahve götürmesi, profesörler ve eski milyonerlerin çiçek ya da sigara satması İstanbul'un olağan görüntülerinden birisi olmaya başlamıştır. ⁵⁷

BEYAZ RUSLARIN İSTANBUL'UN SOSYAL YAŞAMI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ VE DUYULAN TEPKİLER

Bir dönemin asilzadelerinin ve zenginlerinin yaşamlarını kazanmak üzere yaptıkları bu işler, dönemin sosyal yaşamı üzerinde hazin bir öykü olarak görünmekle beraber, şehrin eğlence hayatına renk getirdikleri de bir gerçektir. Söz konusu döneme değinen Zafer Toprak "...İşte Beyaz Ruslar gelip lokanta, konser, bar, kabare ve kumarhane açınca Beyoğlu yeni bir veçhe kazanır. Ekserisi Rus yahudileri tarafından yönetilen bu yerlerde Osmanlı delikanlısı Ruslara özgü gece hayatı ve eğlencesini tanıır. Böylece işgal altında kan ağlayan bir kent halkının, Ruslar sayesinde biraz yüzü güler, İstanbul'un durgun ve kapalı yaşamına bir canlılık gelir" demektedir.⁵⁸ Göçmenlerin İstanbul yaşamına getirdiği yeniliklere dair olarak da yine Zafer Toprak, şu açıklamayı yapıyor:"Çoğu üzerinde ne varsa öylece kaçtığından pislikten, sefaletten bitleniyor. Bu nedenle kadınlar saçlarını kökünden kesiyor; ne buldularsa başlarına geçiriyorlar. İstanbul yoksulluğuna karşın kendine özgü estetik değerleri oluşturmakta gecikmiyor. Ahali Rus kadınların saç bi-

⁵³ C.Claflin Davis,a.g.m., s. 188.

⁵⁴ Değişik işler yaparak hayatını kazanmaya çalışanlar içerisinde ilginç isimlere sıkça rastlanmaktadır. Örneğin bir matematik profesörünün bir Rus restoranında kasiyerlik yapması, Filozof Gurdjiev'in havyar satması, Nikolai Tcharykov gibi 1909-1912'de Rus elçiliği yapmış birisinin Bebek'te açtığı dükkanda çalışması gibi.Bu konuda bkz Philip Mansel,.a.g.e., s. 399.

⁵⁵ Vera Dumesnil,a.g.e.,s. 55.

⁵⁶ **Spasibo**,Üçüncü Bölüm, s. XIII.

⁵⁷ Solita Solano,a.g.m., s. 654.

⁵⁸ Zafer Toprak,"İstanbul'luya Rusya'nın Armağanları Haraşolar", **İstanbul Dergisi**, Sayı 1(1992) s. 73.

çimini moda belliyor:”Rus başı”adıyla kısa kesilmiş saç revaç buluyor. Der-saadet hanımefendileri bu zavallı göçmenlerin rengarenk örtülerini de taklit ediyorlar. Omuzları yırtık elbiseler çabucak moda oluyor. Böylece Mütare-ke ile birlikte gündeme gelen “milli moda” ile “Rus modası” kaynaşiyor. ...İstanbul’da Mütareke ile birlikte “mesire” anlayışı değişiyor. Boğaz yeri-ne artık Adalar’a gidiliyor. İstanbullu denize girmeye başlıyor. Plaj modası-nı Rus göçmenler getiriyor. Yüzyıllardır denizden kaçan İstanbul halkı bu kez “Fülürye”ye koşuyor. Burada yarı çıplak Rus dilberleri denize giriyor-lar. Eskiden, tarihi çınarlar ve menba suları ile meşhur Fülürye’ye fülürye kuşunu dinlemeye giden halk bu kez deniz banyosu yapıyor. Bu arada “Fü-lürye” Rus şivesi ile Florya’ya dönüşüyor. Mahremlik giderek kalkı-yor;Türk kadınları için de açılma devri başlıyor”⁵⁹

Ancak bu renkliliğe karşın sosyal huzursuzluk ve tepkilerin de gecik-mededen geldiği görülüyor. Fikret Adil : ” Rus ihtilalinin İstanbul’a getirdi-ği Beyaz Ruslar, Çarlık Rusyası’nın en medenileri(!)idi. Türk İstanbul’a medeniyetin ilk zehrini onlar aşıladılar. Geleneksel İstanbul ailelerinden büyük savaşın sarsıntılarında kurtulabilmiş olanlar, bu Beyaz Rus “Ha-rem”inin kollarına düştü, orada eridi, bitti. Bu saldırının mahvettiği bir genç tanırdım. Son lirasını harcadıktan sonra aklı başına geldi. Geldi mi dersiniz? Hayır. Aklını tamamen kaybetti ve servetini eriten, kendini büyük düşes diye tanıtan çok güzel bir kadını vurmak üzere olduğunu haber al-dım”⁶⁰açıklamasını yapıyor.

Barlar aracılığı ile uyuşturucu madde tüketiminin de bir alışkanlık ha-lini almaya başlaması nedeni ile Mazhar Osman:”Üsküdar’daki esrar tek-kesinin, su kabakları, kamışları, kendinden geçmiş müdavimleri insanı ser-semleten esrar dumanlarıyla, tuhaf olduğu kadar kasvetli görüntüsü hâlâ hatırlıydı. Şimdi de Wrangel ordusuyla birlikte İstanbul’un kaymak ta-bakası yeni bir illetin pençesine düşmüştü. Beyaz toz ya da kokain”⁶¹ di-yerek uyuşturucu kullanımında Rusların etkisine dikkati çekiyor.

Rus kadınlarına karşı duyulan tepkilerin İstanbul’da bir süre sonra daha organize bir hale gelmeye başladığı görülmektedir. İstanbul Ticaret ve Sa-nayi Odası’nın Cumhuriyetin ilanını izleyen günlerde millileştirilmesinde

⁵⁹ İstanbul 1920, s. x,xi.

⁶⁰ Fikret Adil, *Gardenbar Geceleri*, İstanbul 1993, s. 8.

⁶¹ Liz Behmoaras, *Mazhar Osman*, İstanbul 2001, s. 240.

rol oynayan Ahmet Hamdi Başar,⁶² Rus kadınların tombala oynatmaları ile mücadele etmek üzere “Tombalacılarla Mücadele Derneği”ni kurar.⁶³

İstanbul ile diğer şehirlerde tombala oynatmak imtiyazı ve yetkisi “Malulin-i Askeriye Muavenet Heyeti”ne verilmiş bulunuyordu.⁶⁴

Padişahın himayesinde olarak kurulan Malulin-i Askeriye Muavenet Heyeti, Hükümete mali gelir sağlamasının yanı sıra Darülaceze ve Darüleytam gibi yardım kuruluşlarının da hissedar olması nedeni ile onlara da yardım sağlıyordu. Esasta zor durumda bulunan asker malullerine yardım etmeyi hedefleyen Tombala, İstanbul’da ve Osmanlı İmparatorluğu’nun uygun görülecek diğer büyük şehirlerinde senede yalnız bir defa olarak ve on günden fazla olmamak üzere düzenlenecekti. Buradan elde edilecek gelirin yarısı hediyeler için harcanacak, kalanı yüzde yirmiyi geçmeyecek şekilde masraflara ayrılacak, yüzde otuzu maluller yararına tahsis edilecek ve tombala düzenlenecekti. Şehir Meclisi iradesi gereğince tayin edilecek iki kontrol memuru bütün işlemlerle ilginecek ve tombala düzenlemek için gerekli olan memur ve işçiler malullerden, şehit ve malul ailelerinden seçilerek onlara istihdam yaratılacaktı.⁶⁵

Böyle bir amaca hizmet etmeyen ve Ruslar tarafından para kazanmak amacıyla oynatılan Tombalaya karşı açılan savaşta bu oyunun kumar olması ve dolayısıyla islam dini açısından yarattığı sakınca da önemli bulunmuştur. Dinin şiddetle tahrir (haram) etmiş olduğu bu oyunun derhal yasaklanması için Şeyhülislam tarafından Dahiliye Nezareti’ne yazı yazılmıştır.⁶⁶

Tombalanın yarattığı sakıncalardan birisi de kumar olması, israfa yol açması gibi nedenlerin yanında ahlaka ilişkin olarak ortaya çıkan ya da çıkarılan sonuç idi. Dahiliye Nezareti’nden İstanbul Polis Müdüriyet-i Umumiyesi’ne yazılan yazıda “... esasen mevzuu bahs oyunlar bir takım Rus ka-

⁶²Ayşe Trak”, Liberalizm-Devletçilik Tartışması (1923-1939)”**Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 4, s. 1088. 1897 yılında İstanbul’da doğan Ahmet Hamdi Başar, Darülfünun Edebiyat Fakültesi Coğrafya bölümünden mezun oldu. Öğretmenlikle birlikte Türk Ocağı ve Muallimler Cemiyeti’nde görev aldı. Milli Türk Ticaret Birliğini kurdu. İstanbul İktisat Komisyonu’nda görev aldı. 1925 yılında İstanbul Liman İşleri İhisarı Türk A.Ş.’nin kuruluşunda etkin rol oynadı. 1930’da Serbest Fırkaya üye oldu. Bkz. Murat Koraltürk, “İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası’ndaki Mesaisi ve Ahmet Hamdi Başar”,**Tarih ve Toplum**, 25/150(1996) s. 4.

⁶³ Bu konuda bkz. Tülay Alim Baran, “İstanbul’da Beyaz Ruslar ve Tombalacılarla Mücadele Derneği”,**İstanbul Dergisi**, Sayı 52 (2005) s.58-67.

⁶⁴**BOA.Dahiliye Nezareti,Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Asayiş Kalemi Evrakı (kısaca DH.EUM.AYŞ) 53/13-9.**

⁶⁵ **BOA.DH.EUM.AYŞ,53/13-10.**

⁶⁶ **BOA.DH.EUM.AYŞ, 53/13-11 ve 53/13-12.**

dınlarının iştirak ve tertibi ile icra edilmekte olduğundan kahvehaneler ci-varında ihzar olunan hususi mevid mülakatlarla ahlak-ı umumiye ve adab-ı içtimaiye ve islamiyenin tecviz edemeyeceği ahvale meydan ve imkân verildiği istihbar olunmaktadır”denilmekte idi.⁶⁷

Çoğu Darülfünun öğrencisi olan üç- dört yüz üyeli “Tombalacılarla Mücadele Derneği”, tombalayla halkın soyulduğunu ve sosyal huzursuzluğun ortaya çıktığını savunur. Dernek üyeleri kahve kahve dolaşarak hem kahvehane sahiplerini tehdit ederler, hem de Rus kadınlarına gözdağı verirler. Bu metodun yetersiz kalması üzerine kahvelerde halkı tombalanın zararları konusunda aydınlatmak üzere konferanslar verilir. Bütün bu çabaların arkasından Tombalacı Rus kızlar kahvelerden çekilmek zorunda kalırlar.⁶⁸

Bir diğer önemli tepki bu kez İstanbul’un bizzat hanımlarından gelir. Tanin Gazetesi “Rus Kadınların Tebidi İsteniyor”başlığı ile verdiği haberde; Vilayete dilekçe veren çok sayıda İstanbullu hanımın genel ahlakı bozan Rus kadınlarının şehirden ihracını istediğinden söz etmektedir. Uzun olan dilekçe şu satırlarla başlamaktadır: ”Mondros Mütarekesi’ni müteakip memleketimizi istila ile evlerimizi işgal, erkeklerimizin bir kısmını tevkif, haps hatta nefy ve tagrip eden düşman kuvvetleri, dahilde tedarik ettikleri şüreka ile birlikte İslam anasına zulm ve teadi icrasıyla iman-ı milletimizi maddi ve manevi kuvvetlerimizi ezemediği hatta bilakis bu mezalim sayesinde kuvayı maddiye ve maneviyemizin büsbütün kesb-i resanet ettiğini görerek nihayet Bolşevik akımı önünden kaçan Rus enkaz-ı istibdadını bir amil-i şer ve fesad olmak üzere İstanbul’un nezih muhitine ilhak ettiler.”⁶⁹

Görüldüğü üzere Beyaz Ruslar’ın İstanbul’un sosyal yaşamına getirdiği yenilikler bir süre sonra ciddi eleştirilerle karşılaşmaya başlamıştır. Ancak bütün olumsuzluklarına rağmen bu hareketlilik, çok sayıda kitaba konu olacak kadar da iz bırakmıştır.

BEYAZ RUSLARI KONU ALAN KİTAPLAR

Beyaz Ruslar’ın İstanbul’daki yaşamı, yukarıda değindiğimiz üzere İstanbul’a getirdikleri yenilikler ve bunun yanı sıra yaşamak için verdikleri mücadele nedeni ile iki boyutlu bir düzlemde gelişmiştir. Onların yaşam-

⁶⁷ BOA.DH.EUM.AYŞ, 53/13-15.

⁶⁸ Zafer Toprak”İstanbulluya Rusyanın Armağanları Haraşolar”İstanbul Dergisi, Sayı 1(1992) s. 76.

⁶⁹ Tanin, 21 Ağustos 1339(1923).

larındaki bu çeşitlilik birden çok kitaba konu olmuştur. Bu kitapların bir kısmını metin içerisinde andık. Bunlara ek olarak A.Roube Janski'nin "Siyah Gül -Natacha-" isimli romanı, İstanbul'daki Rus kızı ile bir Japon'un inişli çıkışlı ilişkisini anlatırken, dönemin eğlence sektörüne ve bu sektör içerisinde Rusların yaşamlarına da ışık tutmaktadır.⁷⁰

Fikret Adil'in Asmalımescit 74 isimli kitabı da benzer şekilde hem Rusların hem de dönemin İstanbul'unun özelliklerinin gözler önüne serildiği örnekler ve yaşam öyküleri ile önemli bir bilgi kaynağıdır.⁷¹

Refik Halid'in sahibi olduğu ve Pazartesi ile Perşembe günleri çıkan mizah gazetesi "Aydede" de Beyaz Rusların İstanbul yaşamı üzerine çizilmiş zengin karikatürleri nedeni ile görülmeye değer bir özelliğe sahiptir.⁷² Bunların yanı sıra Paul Herigaut tarafından yazılan Acıde Russique, Louis Francis'in yazdığı La Niece De Galata, 1923 yılında Berlin'de Rusça olarak basılan Gelibolu'da Ruslar, A.Roube Jansky tarafından yazılan La Rose Noire, Paul Morand'ın Ouvert La Nuit isimli kitabı, Willy Sperco'nun Les Turcs D'hier Et D'aujourd'hui kitabı, Beyaz Rusların yaşamlarını konu olan kaynaklar olarak öneme sahiptirler.⁷³

Ruslar hakkında yazılmış olan kitapların dışında Rusların gelmelerinden gitmelerine kadar olan süreç içerisinde kendilerine yardım eden çeşitli yardım kuruluşları ve şahıslara olan şükranlarını sundukları Spassibo (Şükran) isimli kitap büyük öneme sahiptir. 1924 yılında basılan bu kitap Rusça, Fransızca ve İngilizce olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Mustafa Kemal Atatürk'e, Halife Abdülmecit'e ve çok sayıda yardım kuruluşuna hem teşekkür, hem de veda eden kitaptaki yazıların bir kısmının yazarları belli, bir kısmının ise belli değildir.⁷⁴

SONUÇ

1917 Ekim Devrimi'nin ardından Dünyanın çeşitli ülkelerine dağılan Rus mülteciler buldukları ülkelerde eğitimleri, kültürleri, politik ve sosyal etkinlikleri ile herhangi bir mülteci topluluğundan farklı bir görüntü çizmişlerdir.

⁷⁰ A.Roube Janski, **Siyah Gül -Natacha-**(Çev Beyhan Solmaz) İstanbul 1966.

⁷¹ Fikret Adil, **Asmalımescit 74**, İstanbul 1988.

⁷² **Aydede** Dergisi'nin 1338(1922)yılına ait olan sayılarına bakılabilir.

⁷³ Behzat Üsdiken, **Pera'dan Beyoğlu'na 1840-1955**, İstanbul 1999, s. 237.

⁷⁴ **Spassibo**, Babok et Fils-Galata Constantinople-1924.

İstanbul'a hareket ve değişik bir renk getirmiş olan, ama o oranda da kentin bozulmasına neden olmakla suçlanan Beyaz Ruslar, 1921 yılında Sırbistan'a (22.306), Bulgaristan'a (3.840), Romanya'ya (2.000) ve Yunanistan'a (1.742) sığınmacı olarak gitmişlerdir. Bir kısmı Brezilya'ya gönderilmek istenmiş ancak, kendilerini tarım uzmanı olarak gösterip Brezilya'ya gidenlerin bir kısmının gerçekten uzman olmadıklarının anlaşılması ve diğerlerinin de Brezilya'yı beğenmemesi nedeni ile bu girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştır⁷⁵. Beyaz Ordular ile ilişkisi olmayanların geri dönüşüne izin verildiğini gösteren bir kaç örneğin dışında Ruslar, kendi ülkelerine hemen dönememişlerdir. Kasım 1920'den önce Rus Elçiliği Yardım Şubesi'nce 5000 Rus'un Kafkasya'ya dönmesinin sağlanmış olması, ayrıca 1920-1921 arasında 10.300 mültecinin diğer Slav ülkelerine gitmesine yardım edilmiş olması, ülkelere değilse bile oraya doğru bir adım olarak değerlendirilmiştir.⁷⁶ General Wrangel ise Şubat 1922'de Amerika Birleşik Devletlerine gitmek üzere Türkiye'den ayrılmıştır.⁷⁷

İstanbul'daki Rus nüfus 1922'den itibaren 30.000 kişinin altına düşmüş ve sekiz yıl sonra Milletler Cemiyeti Yüksek Komiserliği'nin verdiği rakamlar doğrultusunda ise 1.400 kişinin kaldığı görülmüştür. Bu istatistiklerde Türk uyruğuna geçenler ve böylece sığınmacı statüsünü yitirenler görülmemektedir.⁷⁸

Çoğunlukla kenti terk edip gitmiş olmaları nedeni ile Beyaz Ruslar için İstanbul, bir geçici yerleşim alanıdır. Kent yaşamı üzerinde siyasal bir etkiden çok kültürel etki bırakmışlardır. Yazdıkları şükran kitabı Spassibo'da duygularını dile getiren Ruslar J.D.Quirk'in ifadesi ile "Işığı, rengi, komediyi, güzelliği, müziği, tutkuyu ve umudu getirmişlerdir".⁷⁹

Kendilerini böyle tanımlayan Beyaz Rusların, buldukları dönem içerisinde tepkileri de çekmiş olmakla beraber, bir süreliğine misafir oldukları İstanbul'u etkiledikleri görülmektedir. Bir ara istasyon durumunda bulunmasına rağmen İstanbul, mülteciler için sığınabilecekleri, iş edinebilecekleri bir kent olarak onları mütareke sonrasının bütün olumsuz koşullarına rağmen ağırlamıştır.

⁷⁵ Bilge Criss, a.g.e., s. 52-53.

⁷⁶ C.Claflin Davis, a.g.m., s. 192.

⁷⁷ Bilge Criss, a.g.e., s. 127.

⁷⁸ Paul Dumont, a.g.m., s. 194.

⁷⁹ Spassibo, Üçüncü Bölüm, s IX.

Ek 1:

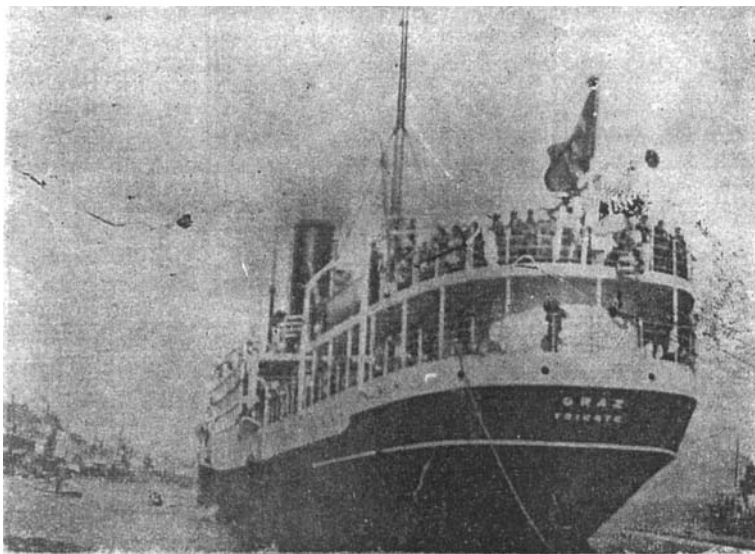

Photograph by Solita Solano

RUSSIAN REFUGEES SELLING CAKES

Hundreds of them walk the streets of Constantinople from daybreak to midnight and then sleep on the steps of the mosques or in the open.

Ek 2:

Русские бѣженцы покидаютъ Константинополь
Les réfugiés russes quittent Constantinople — Russian Refugees leaving Constantinople

Русское общежитіе въ Долма Багче
Hôtel russe à Dolma Baghtché — Russian Home at Dolma Bachtche